

ДВА УСТАВА СРБИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА

— *Устав Србије од 1888. године* —
— *Устав Србије од 1838. године* —

Прошле, 1988. године навршило се 150 година од устава Србије од 1838. године, односно 100 година од устава Србије од 1888. који су, формалноправно, сваки у свом времену, решавали битна питања друштвеног и политичког живота и правних односа и установа у Србији. Прилика је да се ове године, са те исте временске дистанце од њиховог увођења у живот (1839. године, односно 1889.) сагледају друштвени и политички односи и услови у којима је дошло до њиховог доношења и одговарајуће садржине. Зато се њихова садржина сагледава најпре у контексту друштвених односа и политичких услова у којима је она подигнута на ниво уставних решења, који су је омогућили и одредили, али се настоји да се она сагледа и у односу на онај уставни развитак који је програмски најављиван али се формалноправно није обликовао. Потребно је дакле уставна решења из 1838. и 1888. године разумети и са гледишта да ли су и у којој мери допринела прогресивним друштвеним токовима или су их и у којој мери успоравала.

Устав Србије од 1838. године

Устав Србије од 1838. године донесен је само после три године од Сретењског устава (1835. године), али исто толико и од његовог суспендовања (1835. године). Зато је најбоље његовој садржини прићи преко интензивне делатности на његовом доношењу, која је сабијена у те три године и којом се настојало, припремама и акцијама потенцијалних учесника у његовом доношењу, обезбедити што боља позиција. У истој мери у којој није било спорно доношење новог устава, постајала је извеснија и његова будућа садржина. Чињеница да Сретењски устав није заживео сведочи о томе да се заиста устав од 1838. године не може узети као наставак оних уставноправних односа и установа које је он конституисао, да Сретењски устав није уставна претходница 1838. него само један од политичких потеза кнеза Милоша, са циљем да се предупреду уставна решења на које је хатишериф од 1830. године обавезивао и на које је старешинска олигархија све нестрпљивије и организованије подсећа-

ла кнеза Милоша. У материји организације и функционисања врховне власти уставна претходница уставу од 1838. године су хатишерифи, а не њихово заобилажење решењима из Сретењског устава. Уставна материја у којој иначе постоји континуит између устава од 1835. и 1838. године све ово тим пре потврђује, јер уставно питање после укидања Сретењског устава и није било више само политичко питање, оно све више постаје шире друштвено питање. Поставља се све више као битно питање политичког оквира функционисања система друштвених односа. Нужност решавања уставног питања (питања власти и односа политичких снага) наметнула је превазиђеност друштвене основе Милошеве личне владавине и нови интереси и потребе развоја производних снага и привредног живота земље. Политички облик који је постао кочница тога развоја, морао је бити замењен. Такви захтеви друштвених токова приморали су политичке снаге које промену политичког облика нису желеле на одлучније деловање и обрачун између себе, па се само тако могу разумети толике разлике у положају кнеза и државног савета према уставу од 1835. и 1838. године. Питање премоћи кнеза односно савета, на шта се уставно питање свело, није значило промену политичког система.

Политичка последица Сретењског устава, који је као политички потез изнуђен Милетином буном, садржана је у Милошевом пристајању на доношење устава. Тај потез је за старешинску олигархију био одлучујући, јер она више није морала Милоша да подсећа на устав. Старешинске буне су постигле свој циљ — устав, те питање више није било хоће ли се устав донети или не, него какав ће се устав донети, односно да ли ће у врховној власти премоћ имати кнез или државни савет.

Тежње старешинске олигархије за поделом врховне власти са кнезом Милошем нарочито су ојачале после Такове буне 1825. године. Гушећи буну, ти старешински кадрови су у контактима са обесправљеним и осиромашеним сељацима и још више са сеоским трговцима угроженим неправном и самовољном владавином и трговачким монополима носилаца власти сагледали и основу и путеве борбе против кнеза Милоша. Кнез Милош је привремено смирио ситуацију, одложивши решење питања унутрашње власти очекивањима у вези коначног издавања хатишерифа о самоуправи Србије. Али управо тај хатишериф од 1830. године, којим је и формално призната самоуправа Србије и кнез Милош добио положај врховног кнеза са наследством у својој породици, старешинској олигархији обезбеђује формалну основу даљих борби за поделу врховне власти са кнезом. Хатишерифом је, на притисак Русије и Турске, уведен државни савет са неодређеним бројем државних саветника са доживотним статусом. Упркос томе, кнез Милош наставља своју личну владавину, али захтеви за „уставом“ таквој владавини су ојачали, не само у смислу препорука из Вуковог писма кнезу Милошу из 1832. године, него и на широј програмској основи увођења законитости, уставности и правног поретка, на којој ће се разгранати уставобранитељски покрет против кнежевог апсолутизма. Ти захтеви поткрепљени Милетином буном 1835. године резултирају издавањем Сретењског устава.

Сретењски устав сачињен под присмотром кнеза Милоша наравно није садржао уставна решења која би, сходно хатишерифима, задовољила старешинске кругове. Државни савет, где су се они могли наћи, у законодавству и управи био је подложен кнезу, који је себи за ослонац у сузбијању саветске олигархије припремио и Народну скупштину. Ипак, захтеви Русије, Аустрије и Турске за његово суспендовање су и кнезу Милошу добро дошли, у нади да ће и даље владати као и до сада, фактички, без закона, сузбијајући опоненте од случаја до случаја испољавања њиховог негодовања.

Међутим, доношењем Сретењског устава ситуација се битно изменила. Када се кнез Милош ускоро срео са организованијим и јачим притисцима старешинске олигархије за ограничењем његове власти и њихово укључивање преко државног савета у све функције врховне власти, што је значило отварање уставног питања, оно се више није постављало у смислу хоће ли се устав донети или не, него се свело директно на израду и обезбеђење различитих формулација уставних одредби о организацији врховне власти и односа кнеза и савета у оквиру те организације. Умногome се поновила ситуација око израде коначног текста хатишерифа из 1830. године, само што су сада уследиле и непосредније акције подршке страних представника олигархијској струји у Србији, па је резултат, сличан ономе из хатишерифа, био много извеснији. Када се поред рада комисија и више пројеката устава у земљи и са стране изашло на дипломатски терен, боље су се снашле присталице олигархијске струје, које су имале подршку Русије и Турске, но кнез Милош, кога је пољубавала Енглеска. Опет у виду хатишерифа („трећи хатишериф“) из Париза стигне устав од 1838. године, који представља дефинитивну победу олигархијске струје над Милошевом апсолутистичком владавином.

Устав Србије од 1838. године садржи нови распоред функција и моћи између кнеза и савета, с тим што је изостављена Народна скупштина из претходног устава а неке њене надлежности пренесене на државни савет.

Иако се положај кнеза није изменио ни у једној уставној одредби која говори о њему и његовим функцијама и правима, већ је изгледало да се по броју и обиму његова права и надлежности још боље утврђују, државни савет је постао најважнији орган врховне власти са отвореним могућностима да такав положај у духу уставних одредби још више учвршћује. Милошу Обреновићу се потврђује кнежевско достојанство, са наследством у његовој породици, гарантује му се врховно војно заповедништво, извршење закона, представљање земље пред иностранством, наименовање званичника и чиновника, прикупљање дажбина, давање помиловања. Кнез је у циљу остварења својих надлежности имао право наименовања и постављања тројице попечитеља (унутрашњих дела, финансија и правде) који заједно представљају „централно правленије Провинције“ (владу). Кнез установљава и кнежеву канцеларију, на челу са кнежевим представником, који уствари има положај министра иностраних дела.

Као врховни орган власти, према тексту устава, образоваће се и устројити један савет од 17 чланова. Чланови савета на положај

саветника долазе кнежевим избором међу старешинама и заслужним Србима, кнез именује и председника савета, а свим саветницима одређује плате. Међутим, 17 саветника су стални у своме звању, кнез их не може ни смени ни отпустити по својој вољи, „докле не би било доказано код моје високе Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија или због нарушавања закона и уредби земаљски“. Сталност чланова савета је у оквиру његових надлежности, и законодавних и извршних, које дели са кнезом. била довољна да обезбеди примат савета над кнезом. Кнез не може да смени саветнике, чиме они излазе из реда чиновника, куда је кнез Милош хтео да припадају и приближују се кнезу (већ тада се говорило да у Србији сада има 17 кнежева).

Премоћ савета над кнезом у законодавној надлежности, коју треба да деле, одређена је формулацијом: „Никаква уредба неће моћи бити примљена и никакав налог неће моћи бити сабран, без да би он најпре и предходително од Совјета одобрен и примљен био“. Законски предлози се израђују у савету и после формалне потврде кнеза, коју он практично није могао одрећи, ступају на снагу, Савет дакле решава и расправља о уредбама и законима земље, али и о правосуђу, данку и другим давањима, о војсци, одређује плате и награде званичницима и чиновницима, уводи и нова звања, утврђује суме прихода и расхода (буџет), врши контролу над радом попечитеља. У поређењу са исто тако посебно набројаним кнежевим надлежностима, саветске надлежности су имале предност, најпре по значају а затим и по могућностима које су се савету пружале у њиховој разради и децентрализацији.

Многе одредбе устава од 1838. године представљају разраду програмских ставова (уставности и законитости) на којима је почивала борба старешинске олигархије против Милошеве самовладе. Тако су прецизно гарантоване, с нагласком на законитост и делатност судства у њиховом обезбеђењу и заштити неприкосновеност имовине и сопственост поседа, слобода располагања, слобода трговине, укидање кулука у целини. Слобода, част и достојанство личности, опет с нагласком на законитост и судску делатност у њиховој заштити, су чвршће гарантовани. Чиновници су, уз гаранције из Срептењског устава које су се подразумевале, добили још неке привилегије: ослобођење од плаћања главнице и пореза на плату, забрану њиховог телесног кажњавања.

Уставна решења из 1838. године су плодна основа за развитак судске и управне власти. Као одговор на дотадашње стање, а у складу са прокламованом уставношћу и законитошћу, у уставу су се нашле детаљне одредбе о судској организацији, њеној строгој одвојености од војних и других цивилних власти, о судској независности, о стварној и месној надлежности установљених судова, о судском поступку. Од 66 одредби Устава од 1838. године скоро трећина је употребљена да се разради организација судства (примителни судови у селима, окружни судови као првостепени и апелациони суд) и њено функционисање, у недостатку одговарајућих прописа.

Уставом је извршена територијална подела Србије на 17 округа, окрузи су састављени из неколико срезова, а срезови из села и општина. Али устав садржи и детаљнији опис функција локалних органа власти и њихову организацију. На челу округа, према уставу, је окружни начелник, али такође према уставу, он има једног помоћника, једног писара, једног казначеја и друге вршиоце послова у оквиру полицијских и контролних надлежности окружних начелника. Кад се убрзо приступило увођењу устава у живот, те разради ових одредби, показало се колико су оне биле широка основа за успостављање и умножавање надлежстава и персонала у свим локалним јединицима.

Доношењем устава од 1838. године старешинска олигархија, успешно окончавши уставне борбе и надмудривања, започиње своју пуну економску и политичку владавину. У немирном времену после издавања устава врши се широко конституисање нове врховне власти, уз процес њене централизације, праћено Милошевим напорима да код Русије и Турске издејствује укидање устава или бар његове одредбе о савету са доживотним члановима. Велики политички потреси и неизвесност нису определили кнеза Милоша на пристајање да влада уз таква ограничења кнежевој врховној власти и са државним саветом, па је питање његовог силаска с престола, сопственом вољом или присилом, све извесније. Док он настоји да конкретним акцијама и силом измени политичку ситуацију, уставобранитељски прваци под видом увођења устава у живот фактички заузимају позиције (сутрадан по обнародовању устава, указом је потврђен ранији састав савета, постављен је кнежев представник, постављени су министри) и, инсистирајући на разради уставних одредби, преко комисије у савету, састављају прописе о раду савета, централне управе — владе, окружним начелствима и војсци.

Старешинска олигархија у лику уставобранитељских првака наступа под видом одбране устава и поштовања и извршења закона, чиме се ствара привид начелне борбе за прокламацију уставности и законитости. Озакоњење и правна снага и подлога њихових потеза, на супрот Милошевим старим методама којих се не одриче ни сада када се са нестрпљењем широких слојева очекује реализација програма уставности и законитости, чини их све популарнијим и увећава им број присталица. Ускоро ће кнез Милош бити принуђен да потврди: Устројство Државног савета, Устројство окружних начелништава и главне дужности средњих начелника и надлежност њина према појединим министарствима, Централне државне управе устројство и опредељења појединих министара, Устројство војске. Државни савет се овим прописима утврђује у законодавним и управним надлежностима и преко уставним одредбама датих могућности за то, нарочито у новопостављеном односу између савета и владе. Кнез по новим прописима мора министре да бира из редова саветника, по истеку мандата министри се враћају у савет, па су и у функцији министара, као чланови савета, више орган савета но кнеза. По новим прописима кнежево постављање саветника условљено је предлозима самог савета. Нове позиције савета и њему одговорне владе омогућиће да се убрзо по конституисању успоставе

везе врховне власти са подручним властима, да би цео систем могао да функционише на принципима хијерархијске подчињености нижих органа вишим. Разрађујући уставне одредбе о локалној власти заокружује се систем централизоване полицијске владавине, у коме се савет нашао на врху, потискујући кнеза сви више. Кнез Милош губи и последње позиције и не желећи да влада са „17 кнезова“ абдицира и одлази из земље.

Уставобранитељи сада много слободније наступају са учвршћивањем своје власти и економских позиција, истичући у свакој прилици предност „светог законског поретка“ над „досадашњим нередом“ и захтевајући покорност народа. Изградња државног апарата и правни систем имали да послуже обезбеђењу поретка и законитости у већ постојећим условима нагомиланог богатства и друштвене неједнакости. Упркос жестоких политичких сукоба и потреса, упркос обиљу надлештва и правних формула, у суштини промене постојећег облика владавине није било. Уставобранитељи су своју власт исто тако користили за јачање економских позиција и заштиту својих интереса, обезбеђујући им сада и пуну правну заштиту новоформираног управног и судског апарата, преко оданог чиновништва и низа законских прописа. Држава је добијала своју форму, при чему је суштина остала замагљена привидом општекорисности, правде и једнакости. „Карактеристике личне владавине нису се много измениле, само је — према каснијим речима Светозара Марковића — Србија уместо једног кнеза добила седамнаест кнезова“. Изградња државних установа, судске и управне организације власти, плодна законодавна активност и изградња правног поретка неминовно су у условима неразвијених привредних потенцијала водиле окончању економских процеса продубљивања друштвених противуречности, осиромашења и неједнакости, својствених ранокапиталистичком раслојавању.

Устав Србије од 1888. године

Педесет година после „турског устава“ у новим друштвеним, економским и политичким условима донесен је Устав Србије од 1888. године. Нова околност је и државноправни статус Србије. Од самоуправне кнежевине Србија је сада независна држава (1878. године), краљевина Србија (од 1882. године). Династија Обреновића је на престолу представљена краљем Миланом Обреновићем IV, чији политички положај није ничим угрожен, у смислу да му се постављају услови под којима би се његов апсолутизам сужавао. Баш напротив, 1888. године услове своје и туђе политичке присутности диктира сам краљ Милан као председник уставотворног одбора који је за израду нацрта устава сам оформио и чијим је радом руководио. То политички уочи уставне реформе тако изгледа, баш онако како друштвени услови одређују и обликују своју надградњу.

Од многих околности и збивања из друштвеног и политичког живота и развика Србије којима је испуњен временски размак од 50 година између ова два устава издвајају се, поред поменуте измене државноправног статуса Србије, и следеће: уставобра-

нитељски режим од двадесетак година у коме је конституисана државна организација и правни систем Србије, али који је у наслеђе оставио и своју полицијско-бирокуратску суштину; више смена на престолу, претежно нередовних (Милош Обреновић, Милан Обреновић, Михаило Обреновић, Александар Карађорђевић, Милош Обреновић, Михаило Обреновић, намеснички режим, Милан Обреновић); конституисање представничког система према уставу Србије од 1869. године; делатност либералне групе радикално оријентисаних а затим њихов преображај у намесничке либерале; појава програма народног суверенитета и народне самоуправе и његово подизање до нивоа социјалистичке визије учења Светозара Марковића; јачање улоге Народне скупштине почев од Петровске скупштине, преко чувене Светоандрејске скупштине која својим прокламацијама народног суверенитета и својим радом удара темеље представничком систему у Србији; српско-турски ратови и њихова револуционарна дејства; Ослобођење и припајање четири нова округа; увођење политичких установа и конституисање политичких странака; опозиционарство и радикализам радикалне странке; тимочка буна 1883. године; српско-бугарски рат. У економским односима уз процес првобитне акумулације капитала, чије резултате уставом од 1838. године уставобранитељска струја обезбеђује за себе и бирократизовани државни апарат као основу своје владавине, пробијају се, снагом економских законитости и развитка, ранобуржоаски односи и њихови носиоци, захватају град и село, а преко својих политичких представника присутни су и у политичким односима, где најављују борбу за превазилажење оних политичких облика који су их спутавали. Програмски најављени и пре Михаиловог апсолутистичког режима, тек после његове смрти (1868. године) ће дефинитивно и нагло кроз устав од 1869. године обезбедити примереније политичке услове за сопствени развитак. Управо у томе периоду Србија излази из фазе у којој је слој сеоских домаћина и газди, са градским трговачким и занатлијским слојем и високом бирократијом економски најважнији фактор. Наступају нове буржоаске снаге, које после српско-турских ратова крећу у дефинитивну консолидацију, а преко својих политичких представника (политичких странака) траже уставну промену и нови, примеренији политички облик. На томе путу сама се ослобађа својих најрадикалнијих политичких елемената, као што је првобитна оријентација и првобитни програм радикалне странке ка сељачком елементу и светозаревску димензију народног суверенитета и самоуправе. Сукоби радикалне странке са краљем Миланом и другим политичким странкама су у томе времену били неминовни, све до оног момента када нови буржоаски елементи (банкарска и индустријска буржоазија у настајању), немајући друге могућности, не преузме радикалну странку, не очисти је од радикализма и тимочком буном не омеђи две фазе у њеном деловању. Тада су настали услови за погађање слојевите буржоаске структуре око мере власти коју ће задобити уставном прерасподелом моћи и привилегија. Ниједан од слојева буржоазије (трговачка, банкарска, индустријска, бирократски врхови) није толико ојачао да може сам постати

центар политичке моћи, па је компромис између њих био једино могући начин уставне реформе. У таквој ситуацији могао је и краљ постављати своје услове, јер је у привредно неразвијеној земљи био експонент економски владајуће укупне буржоаске структуре. Пролетаријат који се крајем XIX века тек развија и носи исто бреме и последице привредне неразвијености, још увек класно неконституисан није ометао политичке комбинације и игре између двора и разједињеног парламента.

У целини гледано педесет година је било потребно да буржоаски елементи пређу пут, економски и политички, од устава од 1838. године, којим су им наметнути услови развитка до устава од 1888. године, којим су сами кроз компромис свих својих делова одредили политичке услове привређивања и расподеле моћи у циљу заштите и јачања својих економских интереса.

Уставно питање у смислу промене устава од 1869. године отворено је врло рано, али уставна реформа није била могућа због искључивости радикалне странке и њене бескомпромисне политике. Између покретања уставног питања и новог устава била је тимочка буна, из које радикална странка излази без радикализма као свог политичког програма и са компромисном струјом радикалног вођства које је било спремно да у име власти сарађује и са двором и са другим двома политичким странкама (либералима и напредњацима).

Преко више фаза политичког компромиса (покушај споразума радикала и напредњака, споразум радикала са либералима 1886. године, савезна влада Јована Ристића, чисто радикална влада Саве Грујића 1887), које представљају проверу понашања трансформисане радикалне странке, приступило се уставном компромису као једино могућем начину уставне реформе. Компромис у изради новог устава и у његовој садржини у својој суштини значи одустајање од ограничења њеној пуној парламентарној владавини, коју јој је положај већинске странке могао обезбедити.

У поступку доношења новог устава најважнији су били израда уставног нацрта и рад Велике народне скупштине, која је као уставотворна власт имала да донесе нови устав. И у једној и у другој етапи поступка спровођење страначког компромиса својом делатношћу обезбеђивао је краљ Милан. Нацрт устава израдио је уставотворни одбор који је краљ конституисао и саставио од једнаког броја представника све три странке, преуевши уједно и руковођење његовим радом, у својству председника одбора. Избори за Велику народну скупштину, њено конституисање и рад били су под непосредним утицајем и сталном контролом краља Милана, који је страначким вођама у свему томе битно омеђио политички простор, наметнувши им обавезу да се уставни нацрт у Скупштини прихвати од корице до корице“.

У поступку израде нацрта устава рано су се у одбору издвојила питања која су спорна од оних која то нису била. Дотадашњи уставни развитак, не само формални него и фактички, битно је допринео да у многим питањима уставног садржаја странке имају

сагласне ставове. Та су питања, и сагласношћу краља, лако нашла своје место у уставу, и то у формално најпунијем облику. Првенствено се ово односило на материју уставних права српских грађана и положај и права народне скупштине.

Спорна су била питања о којима су странке имале различите ставове, сходно свом политичком програму и будућем положају и моћи. Од њиховог решења зависила је мера учешћа у власти, па су странке настојале да их у складу са својим програмом и остваре. У новој ситуацији спорна питања су се имала решити компромисом. То су била питања: структура и састав народног представништва, изборни систем, административна подела земље и састав и надлежности државног савета. Преко решења изнуђених у овим питањима требало је ограничити превласт радикалне странке и створити простор за учешће у политичким односима и систему власти и другим двома странкама и још више круни. Под уставним компромисом се и подразумевало пристајање радикалне странке на ограничења њеног положаја већинске странке у условима цуне парламентарне владавине. Компромисна струја у радикалној странци је тај задатак у име власти и преузела, како у односу на две друге странке и двор, тако и у односу на сопствену странку као целину. Меру одступања од ранијег програма радикалне странке, а тиме и меру извршене трансформације странке, садржи Нацрт устава радикалне странке из 1883. године, који програмски и периодизира њену делатност у политичким односима Србије пре и после тимочке буне.

Уставом од 1888. године краљевина Србија се конституише као наследна уставна монархија с народним представништвом. Народна представништво је народна скупштина. Она може бити обична и велика. Обичну народну скупштину чине само народом изабрани посланици. За обичну народну скупштину на сваких 4.500 пореских глава у округу бира се по један посланик. Право да бирају посланике имају они пунолетни грађани Србије који плаћају најмање 15 динара непосредне порезе (Радикална странка је била против бирачког имовинског цензуса). За посланика може бити изабран грађанин који је навршио 30 година живота и који плаћа 30 динара непосредне порезе. У број посланика које округ према броју пореских глава треба да бира улазе по два посланика који уз друге услове, имају и завршен факултет у земљи или на страни или коју вишу стручну школу која стоји у ред факултета, тзв. квалификовани посланици (Радикална странка је била против увођења квалификованих посланика). За велику народну скупштину бира се два пута онолико посланика колико за обичну скупштину. Она у свом саставу нема квалификоване посланике. Избори су непосредни, гласање је тајно (Радикална странка је била за јавно гласање) и врши се куглицама. Гласање се врши према кандидатским листама а расподела мандата по систему изборног количника (Радикална странка је била против кандидатских листа и изборног количника, тј. против сразмерног представништва).

Уставом је тачно одређен дан скупштинских избора и дан и место сазива скупштине. Избори се врше 14. септембра сваке треће

године, а скупштина се састаје 1. новембра сваке године у престоници. Народна скупштина, и обична и велика, сама себи бира председника, потпредседника и секретаре.

Скупштина има право питања и интерпелација, право истраге, право примања петиција и молби. На посланичко питање или интерпелацију министар је дужан да одговори у току истог скупштинског сазива.

Обезбеђен је пуни посланички имунитет.

Осим за кривична дела, министри пред скупштином одговарају и за своја службена дела. Одговорност министара застарева за четири године. Министри су истовремено могли бити и народни посланици.

Законодавну власт врше краљ и народно представништво заједнички. Никакав закон не може се издати, укинути или протумачити без пристанка народне скупштине, али никакав закон не може важити докле га краљ не прогласи. Право законодавне иницијативе имају краљ и народна скупштина. Скупштина је добила и потпуније буџетско право: одобрава буџет за једну годину или продужава важност старог до доношења новог, док краљ може продужити стари буџет само у случају кад је скупштина распуштена или одложена, али најдуже за четири месеца. Уз буџет влада је обавезна да скупштини поднесе и завршни рачун за прошлу годину.

Краљевина Србија се дели на 15 округа, окрузи на срезове а срезови на општине (Радикали су били против округа, односно само за једну административну јединицу — срез — као посредника између државе и општине, управе и самоуправе). Организација локалне управе је обogaђена уставом утврђеним могућностима увођења самоуправних органа у округу, срезу и општини. У округу као самоуправни органи, уз државне управне власти, предвиђени су окружне скупштине и стални окружни одбори. За вршење општинских послова у општини постоје општински суд, општински одбор и општински збор. То су биле основе које је устав од 1888. године дао за законску разраду самоуправе: круг рада и уређење самоуправних окружних, среских и општинских власти и однос између њих и државних власти одредиће се нарочитим законом. Оваква формулација, уз истовремено постојање и државних и самоуправних органа у локалним јединицама, покривала је могућности надзора државних власти над радом самоуправних органа.

У уставу су изричито побројана сва ограничења која се не могу постављати политичким правима и слободама и правима грађана. Обезбеђена је пуна лична слобода и имовинска сигурност грађана. Српски грађанин не може бити прогнан из земље. Стан је неповредив, а претрес се може извршити само на основу решења истражног судије. Преки или ванредни судови се не могу установљавати. Укинута је смртна казна за чисто политичке кривце. Сваки Србин има право да непосредно и без одобрења тужи суду чиновнике или општинске званичнике ако су они у службеном раду повредили његова права. Сви су Срби пред законом једнаки. „Својина је неповредна, ма какве природе она била“. Настава је слободна. Основно школовање је обавезно, и бесплатно у јавним основ-

ним школама. Слобода савести је неограничена. Слобода штампе је обезбеђена од свих мера које су је могле ограничити. Цензура штампе или каква друга превентивна мера која спречава излазак, продају или растурање списа или новина не могу се установити. За издавање новина није потребно претходно одобрење власти. Новине се могу забранити само ако садрже увреду краља, краљевског дома, страних владара или позив на оружје. У тим случајевима ствар се за 24 часа спроводи суду, који је дужан да забрани оснажи или поништи опет у року од 24 часа. За спис најпре одговара писац, затим уредник, штампар или растурач, један у недостатку другог. Слобода збора и удруживања је уставом такође гарантована и заштићена од свих превентивних мера притиска и контроле. За зборове у затвореном простору пријава власти није била потребна, за зборове под ведрим небом власт се морала само известити. Владаоцу се укида право, које је по претходном уставу имао, да у случају спољне или унутрашње опасности може обуставити сва уставна права грађана.

Много тога је било у некадашњем програму Радикалне странке није ушло у устав од 1888. године. Све што је изостављено, као и мера у којој је окрњено оно што је ушло, било је услов доласка радикала на власт и услови под којима је могу убудуће извршавати. Радикалној странци је преостало да путем органских закона за увођење у живот устава покаже да ли јој је и колико, у измењеним политичким условима, стало до некадашњег програма, или су други циљеви однели превагу. Ипак, 75 посланика на Великој народној скупштини, гласајући против усвајања устава од 1888. године, остаје доследно ранијем програму Радикалне странке.

Устав од 1888. године ће после краткотрајне примене, укидања 1894. године и враћања на снагу устава од 1869. године, после уставних криза, државних удара, страначких коалиција и дворских режима, бити поново успостављен, са неким изменама као устав Србије од 1903. године. Онда ће се у његовој примени инсистирати на пунијој парламентарној владавини, јер ће појачана класна диференцијација приморати водеће буржоаске снаге на јединственије иступање у коришћењу предности парламентарне праксе и буржоаске демократије, ради своје политичке заштите и очувања економског положаја и просперитета.

Dr SLOBODANKA STOJIĆ,
professeur

DEUX CONSTITUTIONS DE LA SERBIE DU XIX SIECLE

- Constitution de la Serbie de 1838
- Constitution de la Serbie de 1888

— Résumé —

Deux Constitutions de la Serbie du XIX siècle de 1838 et de 1888, dont l'analyse est le sujet de ce travail, chacune dans son temps comme l'acte juridique suprême resoudent et règlent les questions de la vie sociale et politique et des rapports juridiques et des institutions de la Serbie. C'est l'occasion d'une distance temporaire de 150 ans, à savoir 100 ans de leurs promulgations de connaître les rapports sociaux et les conditions politiques qui avaient déterminé le contenu de leurs dispositions. Non seulement de l'aspect des solutions formelles juridiques dans le sens de leur contribution ou relentissement des cours sociaux progressifs quand ils les ont dépassés mais aussi par rapport au développement constitutionnel annoncé par le programme et qui était avec plus ou moins grands efforts évité lors de leurs promulgations. C'est alors qu'on tenait compte du fait que la Constitution de 1838 a déterminé à la croissante bourgeoisie serbe, les conditions du développement et que par la Constitution de 1888, par la constitution de sa forme politique, la bourgeoisie elle-même a déterminé les conditions de ses activités économiques et de son propre développement.